

УДК 338:63:305-055.2

Т. О. Зінчук,

д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Житомирський національний агроекологічний університет

Н. М. Куцмус,

докторант, Житомирський національний агроекологічний університет

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ РОЛІ СІЛЬСЬКИХ ЖІНОК

T. Zintchuk,

doctor of economy, professor, the head of department of management of foreign economic affairs

N. Kutsmus,

doctorant, Zhitomir national agroecological university

FORMING OF SOCIO-ECONOMICAL POTENTIAL OF AGRICULTURE UNDER CONDITIONS OF ACTIVATION OF RURAL WOMEN'S ROLE

Стаття присвячена науково-практичній проблемі інтеграції сільських жінок до процесу формування соціально-економічного потенціалу сільського господарства. Встановлено, що, незважаючи на зростання рівня економічної активності та освіти, участі жінок у політичних процесах на локальному рівні, у сільськогосподарському виробництві більш затребуваними залишаються чоловічі трудові ресурси. Виявлено, що гендерна нерівність у сільському господарстві є причиною технологічного відставання жінок, негативно впливає на ефективність виробництва та стан екологічного середовища, сповільнює динаміку сільського розвитку. Обґрунтовано, що формування сприятливих соціальних та економічних умов для розвитку сільського господарства об'єктивно потребує розробки механізмів гендерного інтегрування в рамках аграрної політики та політики сільського розвитку, функціонування органів місцевого самоврядування та сільських громад.

The article is devoted to the theoretical and practical problem of integration of rural women to the process of forming of agriculture's social and economic potential. It is established, that despite increasing of women's economic activity and education on rural areas, agriculture uses more men's labor force. It is revealed, that gender inequality in agriculture causes technological backwardness of women and affects on the efficiency of production and state of environment slows down the dynamics of rural development. It is proved, that formation of favorable social and economic conditions for agricultural development objective requires the development of gender mainstreaming mechanisms within agricultural policy and rural development, functioning of local government and rural communities.

Ключові слова: сільське господарство, потенціал, жінки.

Key words: agriculture, potential, women.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інформатизація та інтелектуалізація сучасного суспільства привели до переосмислення ролі людини в функціонуванні економічних систем, доповнення класичних елементів їх потенціалу соціальними складовими, тобто такими, що відображають цінність людини як критичного ресурсу та головної конкурентної переваги економіки. Незважаючи на існування принципових відмінностей між окремими галузями економіки, можна стверджувати, що в узагальненому вигляді їх ефективність зале-

жить від соціально-економічного потенціалу, тобто сукупності соціальних та економічних чинників, мотивів та форм підвищення ефективності використання продуктивних сил.

Соціально-економічний потенціал сільського господарства як однієї з найбільш економічно та соціально значимих для економіки країни галузі являється поліелементною інтегрованою системою, одним з чинників формування якої виступають сільські жінки, що одночасно виступають носієм необхідного людського капіталу та споживачем продукту сільськогоспо-

дарського виробництва. Водночас активні суспільно-економічні зміни, які відбуваються у сільській економіці та способі життя на сільських територіях, призвели до зміни концептуального сприйняття позиції жінок у функціонуванні місцевих громад та домогосподарств, що обумовлює необхідність оцінки їх ролі у формуванні соціально-економічних перспектив розвитку сільських територій в цілому та сільського господарства зокрема.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Науково-теоретична та прикладна проблема формування соціально-економічного потенціалу сільського господарства знайшла своє відображення в численних дослідженнях вітчизняних (С. Біла, О. Бородіна, О. Вишневецька, В. Головань, І. Костирко, А. Курило, Ю. Лупенко, О. Мазуренко, В. Месель-Веселяк, П. Музика, О. Прокопа, О. Шпикуляк та інші) і зарубіжних (Дж. Антел, В. Вантріз, М. Джонсон, М. Капальбо, Е. Мегалхаез, Д. Нільсен, А. Нін-Пратт, Д. Рені, Дж. Чемберлін та інші) економістів-аграрників. Особливості участі сільських жінок у сільському господарстві обґрунтовувалися в дослідженнях таких науковців, як Дж. Анкер, С. Бовуар, І. Зозуля-Бахір, М. Кімел, В. Куценко, В. Липчук, К. Якуба, Х. Хартман. Попри ґрунтовність та багатоплановість існуючих досліджень, зростання економічної активності сільських жінок в умовах об'єктивного скорочення можливостей для формальної сільськогосподарської зайнятості потребують обґрунтування стратегічних напрямів підвищення їх участі у сталому розвитку сільського господарства. Зазначене свідчить про актуальність даного дослідження, метою якого визначено оцінювання ролі сільських жінок у формуванні соціально-економічного потенціалу сільського господарства та обґрунтування напрямів щодо її активізації на засадах гендерної рівності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах еволюційного розвитку економічних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва, що супроводжується принциповими змінами виробничих систем та технологій, підходів та організації та управління виробництвом, посиленням уваги до можливостей створення доданої вартості та удосконалення харчових ланцюгів, участь жінок у сільському господарстві тісно корелюється з рівнем соціально-економічного розвитку країни. Зокрема у

сільськогосподарському виробництві країн, що розвиваються (особливо в тих із них, де сільське господарство складає близько 30 % у структурі валового внутрішнього продукту, а також в країнах, де, в середньому, 70 % бідного населення живе і працює в сільській місцевості), жінки становлять значну частку робочої сили, що виробляє переважну більшість обсягів агропродовольчої продукції. В країнах, що розвиваються, жінки в середньому становлять 43 % від загальної кількості зайятих. Проте ця цифра суттєво коливається за регіонами: від 20% в країнах Латинської Америки до 50 % — в регіонах Азії та Африки, але лише в окремих з них вона перевищує 60% [4, с. 19].

На відміну від країн, що розвиваються, в країнах ЄС та Північної Америки значимість жінок у формуванні соціально-економічного потенціалу сільського господарства, зокрема, його трудової складової, зазнала протягом останніх десятиліть суттєвих змін внаслідок поступової диверсифікації сільської економіки, становлення сфери послуг у сільській місцевості та зменшення потреби у людській праці в сільськогосподарському виробництві в результаті розвитку та поширення сучасних технологічних підходів в його організації та веденні. Так, у країнах-членах Європейського Союзу частка жінок серед зайятих у сільському господарстві суттєво різниться: від 20,4 % на Мальті, до 50,4 % та 51,4 % у Латвії та Литві відповідно¹. В США сільське господарство займає лише 1 % у загальній структурі зайнятості сільських жінок, поступаючись промисловості (7%) та сфері послуг (92%)². Зважаючи на це, політика розвинених країн світу відносно жіночої сільськогосподарської зайнятості розширює свої горизонти та розповсюджується на програми підтримки і навчання, сконцентрованих на розвитку альтернативних видів економічної діяльності для сільських жінок (переробка та прямі продажі агропродовольчої продукції, сільський туризм тощо) [2, с. 75].

Водночас тенденції до фемінізації сільського господарства, що мають місце і промислово розвинених країнах (наприклад, Іспанія, Франція), і в країнах, що розвиваються, мають дуальну оцінку. З однієї сторони, консолідація великих, експортно орієнтованих сільськогосподарських підприємств сприяє зростанню кількості жінок-робітниць, зокрема, і мігрантів, через потребу у дешевій робочій силі (особливо, у квітникуарстві та садівництві). В країнах, що розвиваються, збільшення кількості жінок

¹ За інформацією бази даних Farm Structure Survey <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/data/database>.

² За інформацією бази даних Світового Банку (режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator>).

серед зайнятих у сільськогосподарських підприємствах пов'язується із зuboжінням дрібних фермерських господарств, внаслідок чого спостерігається відтік чоловічих трудових ресурсів до міст, де в умовах обмеженості освітнього потенціалу та доступу жінок до несільськогосподарської зайнятості, вони мають можливості для більш високооплачуваної зайнятості.

В Україні сільське господарство також значною мірою залежить від участі сільських жінок, які утворюють кількісно переважачу частину сільського населення та становлять 34,9 % середньооблікового персоналу сільськогосподарських підприємств [6, с. 54]. Поряд з цим, завдяки відносно вищим показникам зайнятості серед чоловіків, рівень економічної активності сільських жінок поступається, а їх частка в структурі економічно активного сільського населення протягом 2005—2012 рр. поступово знижувалася та досягла 47 % (рис. 1).

Причинами даного явища виступають як демографічні процеси, завдяки яким кількість економічно активних жінок на селі протягом 2005—2012 рр. скоротилася на 3,6 %, так і відсутність збалансованості попиту та пропозиції на сільському ринку праці, внаслідок чого представниці жіночої статі змушено або добровільно обирають статус домогосподарки і зберігають матеріальну залежність від чоловіків, збільшуючи тим самим кількість економічно неактивного населення. Окрім участі в економічних процесах, що відбуваються на сільських територіях, зокрема, у сільськогосподарському виробництві, значимість сільських жінок для його розвитку залежить від їх освітнього потенціалу, тобто узагальненого визначення реальних можливостей розвитку, які надані освітою.

Гендерний аналіз структури сільського населення за рівнем вищої та середньої освіти (рис. 2), по-перше, засвідчує загальне зростання освітнього рівня селян протягом 2005—2012 рр., та, по-друге, вказує на освітні переваги чоловіків над жінками. Попри це, освітній потенціал сільських жінок також є доволі високим та перебував у 2012 р. за своїм значенням на рівні 0,883, що лише на 0,011 менше, від його загальнонаціонального рівня серед представниць жіночої статі.

Рис. 1. Частка жінок в загальній структурі та в структурі економічно активного сільського населення, %

Джерело: розраховано за даними Інформаційного банку даних "Статистика населення України" http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp та [5].

Важливість освіти сільських жінок у контексті формування соціально-економічного потенціалу сільського господарства пояснюється також і тим, що її рівень визначає можливості щодо професійного розвитку. Останній, в свою чергу, впливає на інтенсивність просування новітніх технологій, які, як фактор виробництва, стають все більш значими-

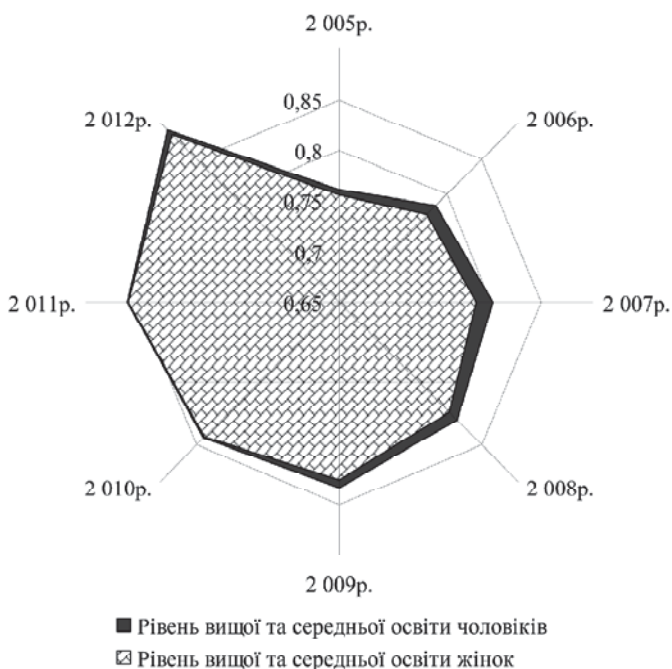

Рис. 2. Рівень середньої та вищої освіти сільського населення України у 2005—2012 рр. в розрізі статей

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

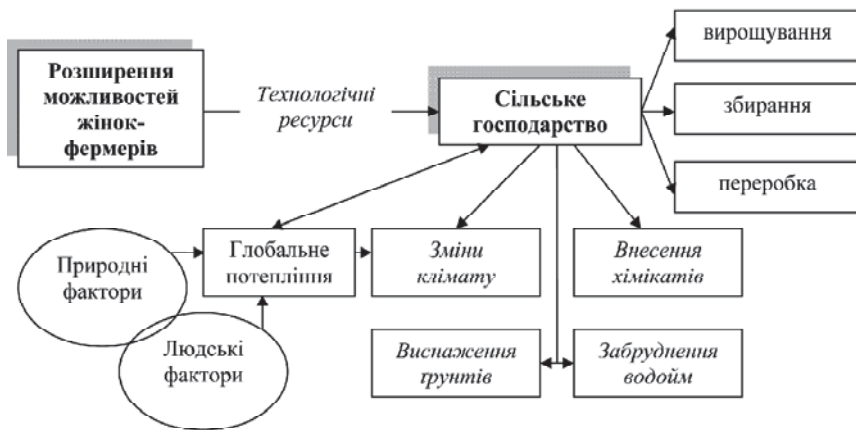

Рис. 3. Вплив розширення технологічних можливостей жінок-фермерів на навколишнє середовище

Джерело: власні дослідження.

ми для розвитку сільського господарства та економіки в цілому. Аналогічні позиції в своїх працях висвітлює і німецький вчений О. Діджі, який особливо наголошує на важливості доступу жінок-фермерів до новітніх технологій [1, с. 185—186]. Розвиваючи зазначені ідеї на прикладі галузі сільського господарства можна стверджувати, що розширення можливостей жінок у сфері використання інноваційних технологій позитивно впливає не лише на економічну ефективність сільського господарства, а й на природне середовище в цілому (рис. 3).

Крім того, як стверджує американська дослідниця А. Кісумбінг на основі порівняння "входів" та "виходів" у сільськогосподарській діяльності фермерів обох статей за допомогою мето-

дології виробничої функції Коба-Дугласа (рис. 4), нижча технічна ефективність жінок-фермерів, порівняно з фермерами-чоловіками, яка виникає через відмінності у їх людському та фізичному капіталі, призводить до існування гендерної нерівності у сільському господарстві [3, с. 1580—1581]. З огляду на це можна стверджувати про необхідність вирівнювання та загальне підвищення рівня освіти чоловіків та жінок, що сприятиме зростанню обсягів та технічної і економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Разом з тим, необхідно відмітити, що існування явища гендерної нерівності у сільському господарстві є причиною, а не наслідком технологічного відставання жінок. Іншими проявами цієї проблеми виступають нерівноцінні можливості доступу чоловіків та жінок до ринку праці, управління економічними ресурсами, участі у політичних процесах, що відбуваються на рівні сільської громади. Все це свідчить про недостатній характер заходів, які використовуються для нівелювання розриву між представниками окремих статей в різних сферах життєдіяльності на сільських територіях, та необхідність їх розширення (рис. 5).

Зокрема мова йде про необхідність ліквідації явної та прихованої дискримінації сільських жінок відповідно до норм національного

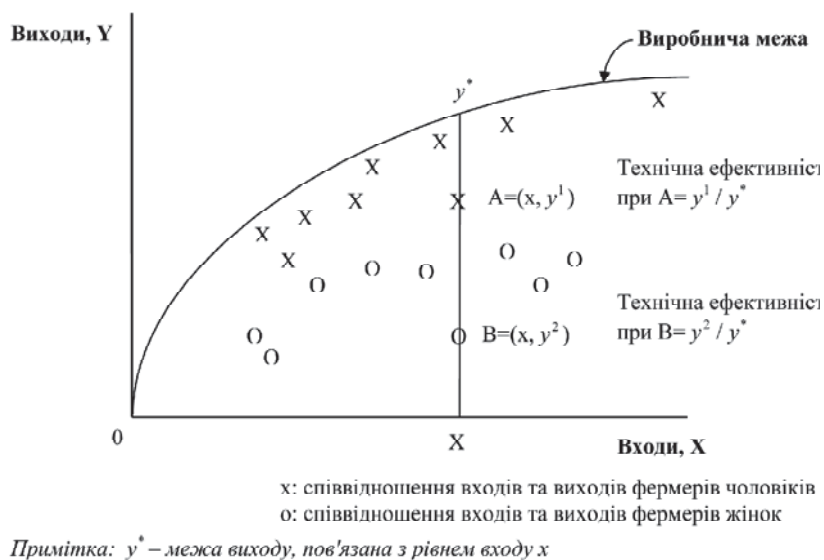

Рис. 4. Технічна ефективність фермерів за статтю

Джерело: адаптовано на основі [3, с. 1581].

законодавства на практиці; підвищення ефективності та прискорення адаптації сільських інститутів до змінних умов сільського економічного і соціального простору з урахуванням гендерного чинника; активне впровадження часозберігаючих технологій ведення домашнього господарства з метою вивільнення жінок для оплачуваної зайнятості; нарощування людського капіталу сільського населення з орієнтацією на безперервність навчання; розробка та реалізація гендерно-чутливих програм розвитку сільського господарства та сільських територій тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що гендер як соціально сконструйована система відносин між чоловіками і жінками в сучасних умовах є організуючим елементом та визначальним чинником процесу реструктуризації сільського господарства. Поточні тенденції до лібералізації аграрних ринків та зміни у технологіях сільськогосподарських робіт, що відбуваються на фоні наростання екологічних проблем та орієнтації на сталий розвиток, обумовлюють перегляд взаємозв'язку між відносинами чоловіків і жінок та розвитком. Це пояснюється тим, що жінки не лише продовжують відігравати головну роль у веденні особистого селянського господарства, а й становлять вагомий частку найманих працівників у сільському господарстві, активно інтегруються в процеси сільськогосподарської кооперації, агробізнесу та сільського лідерства. Відтак, формування соціальних та економічних можливостей для розвитку сільського господарства об'єктивно потребує розробки механізмів гендерного інтегрування в рамках аграрної політики та політики сільського розвитку, функціонування органів місцевого самоврядування та сільських громад, що утворює поле для подальших досліджень у започаткованому напрямі.

Література:

1. Deji O. Gender and rural development / O. Deji // Advanced studies, Volume 2. — Berlin, 2012. — 396 p.

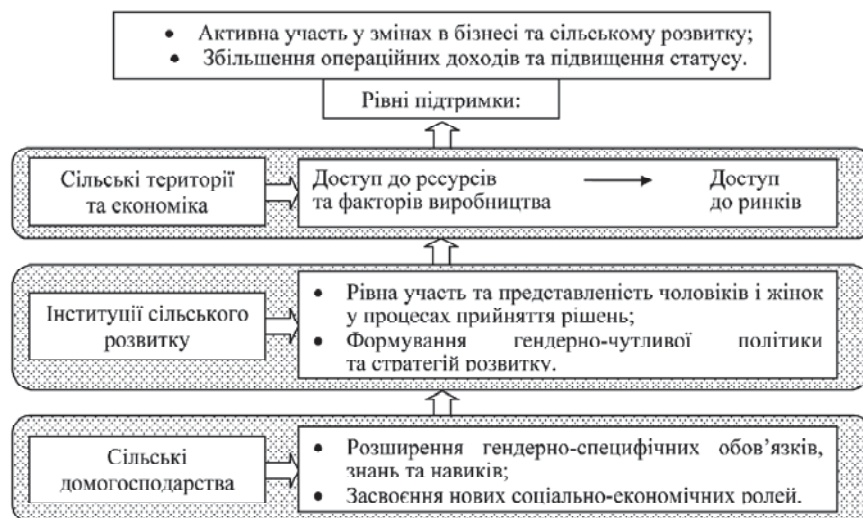

Рис. 5. Сфери підтримки гендерної рівності на сільських територіях

Джерело: власні дослідження.

2. Gana A. Women in Agriculture / A. Gana, T. Herrmann, S. Huyer // [Agriculture at a Crossroads: Synthesis Report / Ed. by B. McIntyre [et al.]. — IAASTD, 2009. — 95 p. — P. 75—80.

3. Quisumbing A. Male-female differences in agricultural productivity: Methodological issues and empirical evidence / A. Quisumbing // World Development. — № 10. — 1996. — P. 1579—1595.

4. Roles of women in agriculture / Doss C. and the SOFA team // ESA Working Paper. — № 11—02. — 46 p.

5. Економічна активність населення України: 2012: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. — Київ, 2013. — 204 с.

6. Праця України у 2013 році: статистичний довідник / ТОВ Видавництво "Консультант". — Київ, 2014. — 336 с.

References:

1. Deji, O. (2012), Gender and rural development, Advanced studies, Berlin, Germany.

2. Gana, A. Herrmann, T. Huyer, S. and McIntyre, B. (2009), Women in Agriculture, IAASTD.

3. Quisumbing, A. (1996), "Male-female differences in agricultural productivity: Methodological issues and empirical evidence", World Development, vol. 10, pp. 1579—1595.

4. Doss, C. (2011), "Roles of women in agriculture", ESA Working Paper, vol. 11—02. pp. 1—46.

5. Ekonomichna aktyvnist' naseleння Ukrainy: 2012 [Economical activity of the population of Ukraine] (2013), Kiiv.

6. Pratsia Ukrainy u 2013 rotsi: statystychnyj dovidnyk [The labour of Ukraine in 2013: a statistical handbook] (2014), Kiiv.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2014 р.